ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA

VOL. XXI, 7 SECTIO H 1987

Katedra Ekonomii Politycznej Wydziału Ekonomicznego UMCS

Piotr KARPUŚ, Bogumiła MUCHA-LESZKO

Tendencje rozwojowe gospodarki PRL

Тенденции экономического развития ПНР

Developmental Tendencies of the Economy of the Polish People's Republic

PRZEOBRAŻENIA W GOSPODARCE PRL PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Charakterystyczną cechą rozwoju polskiej gospodarki po II wojnie światowej jest priorytetowe znaczenie przemysłu. Tempo industrializacji mierzone dynamiką produkcji przemysłowej podlegało zmianom, lecz udział przemysłu w globalnych nakładach inwestycyjnych pozostawał ciągle wysoki. W planie 6-letnim średni udział inwestycji przemysłowych w nakładach całkowitych wynosił 43,5%, a w kolejnych pięciolatkach 1956—1960 — 38,8%, w 1961—1965 — 40,2% i w 1966—1970 — 39,4%.[1] Lata siedemdziesiąte pozostaną, jak się wydaje, w historii gospodarczej Polski szczególnym okresem, który cechował wyjątkowo wysoki udział akumulacji i inwestycji w dochodzie narodowym w pięciolatce 1971—1975 oraz spadające tempo inwestowania w latach 1976—1980. W planie 6-letnim stopa akumulacji sięgała 30%. Plan inwestycyjny nie został zrealizowany. Tempo industrializacji okazało się zbyt forsowne i nierealne w zniszczonej wojną gospodarce. Szereg inwestycji realizowanych było jeszcze w pierwszej 5-latce 1956—1960. Uważano wówczas, że 30% stopa akumulacji w ówczesnych warunkach była stopą zbyt wysoką i w ogóle, że przekraczanie tej granicy akumulacji może wywołać w gospodarce zjawisko przesilenia inwestycyjnego. Tymczasem pierwsza połowa lat siedemdziesiątych pozostanie najprawdopodobniej okresem szczytowej akumulacji w polskiej gospodarce. Udział akumulacji

[1] *Rocznik Statystyczny GUS* 1972, s. 171—118.

w dochodzie narodowym w r. 1975 wynosił bowiem 37,2%, a inwestycji netto 31,1%.[2] Dla porównania analogiczne wskaźniki w roku 1960 kształtowały się na poziomie 24,2% i 16,9%, a w roku 1970 — 27,9% oraz 21,8%.[3] Wysoka stopa inwestycji pierwszej pięciolatki lat siedemdziesiątych była równocześnie kolejnym etapem industrializacji gospodarki. Udział przemysłu w globalnych nakładach inwestycyjnych osiągnął również wyższy poziom niż w planie 6-letnim. W roku 1975 inwestycje w przemyśle stanowiły 44,7% nakładów całkowitych.[4]

Ogólne regresyjne tendencje drugiej połowy lat siedemdziesiątych i początku lat osiemdziesiątych znajdują odzwierciedlenie również we wskaźnikach ilustrujących tempo uprzemysłowienia. W latach 1971—1975 średnie roczne tempo wzrostu inwestycji ogółem wynosiło 17,5%, a inwestycji przemysłowych 21%.[5] Natomiast w latach 1976—1980 inwestycje globalne spadły średnio rocznie (—3%), a przemysłowe o (—7,2%.[6] W okresie 1981—1983 tendencje regresyjne nasiliły się: ogólnie inwestycje zmniejszały się w tempie (—9,2%) średnio rocznie, a przemysłowe o (—12,4%) średnio rocznie[7]. Tendencje regresyjne w przemyśle były silniejsze niż generalnie w gospodarce, ponieważ to właśnie w przemyśle zaangażowanych było niemal 50% inwestycji i w tym dziale ujawniały się przede wszystkim pierwsze konsekwencje przyspieszonej strategii rozwoju[8].

Analizując proces industrializacji w Polsce należy podkreślić szczególną jego cechę, co wielu autorów określa modelem industrializacji. Chodzi o prymat rozwojowy działu I nad działem II lub gałęzi grupy A nad gałęziami grupy B. Model industrializacji oparty na doświadczeniach radzieckich cechuje przede wszystkim rozwój przemysłu wydobywczego, hutniczego i maszynowego. Jest to wyjątkowo kapitałochłonny model uprzemysłowienia ograniczający możliwości rozwoju innych działów gospodarki. W Związku Radzieckim zasadność przyspieszonej industrializacji z przewagą przemysłu ciężkiego potwierdza sformułowane przez ekonomistów radzieckich prawo szybszego wzrostu działu I w gospodarce socjalistycznej. Teoretycy ekonomii w Polsce, na czele z B. Mincem, nie uznali szybszego rozwoju działu I za prawo gospodarki socjalistycznej, a jedynie za tendencję okresową. B. Minc prowadził wieloletnie dyskusje

[2] *Mały Rocznik Statystyczny GUS* 1976, s. 48, tab. 7(50).

[3] *Ibidem.*

[4] *Mały Rocznik Statystyczny GUS* 1976, s. 74 tab. 4(70).

[5] *Rocznik Statystyczny GUS* 1984, s. 174, tab. 2(226).

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem.*

[8] Konsekwencje wynikające z przyspieszonej strategii rozwoju wystąpiły i w innych działach gospodarki, np. spadek produkcji w rolnictwie — najwcześniej bo już w roku 1974.

na ten temat z radzieckim ekonomistą A. I. Paszkowem na konferencjach naukowych oraz w literaturze [9]. Polemiki te nie doprowadziły do zbliżenia stanowisk obu ekonomistów. A. I. Paszkow wydając w r. 1970 książkę: *Ekonomiczne problemy socjalizmu* (tłum. B. M.) po ponad 15-letniej dyskusji z B. Mincem kolejny raz podkreślił zasadność własnych poglądów i niesłuszność rozumowania B. Minca.

Tab. 1. Dynamika produkcji przemysłowej (ceny stałe) w latach 1966—1975 rok poprzedni = 100

The dynamics of industrial production (stable prices) between 1966—1975

Lata	Ogółem	Środki produkcji	Przedmioty spożycia
1966	108	108	106
1967	108	109	105
1968	109	111	107
1969	109	110	107
1970	108	109	108
1971	108	108	108
1972	111	110	111
1973	111,2	111,6	110,8
1974	111,4	112,0	110,6
1975	111,2	111,8	110,4

Źródła: *Mały Rocznik Statystyczny GUS 1973*, s. 73 tab. 1(75) oraz *Mały Rocznik GUS 1976* s. 86, tab. 1(78).

W praktyce gospodarczej PRL natomiast dział I traktowany był generalnie pierwszoplanowo. Tabela 1 zawiera wskaźniki ilustrujące tempo wzrostu produkçji środków produkcji i przedmiotów spożycia.

W dziesięcioletnim okresie poza rokiem 1972 tempo wzrostu produkcji środków w stosunku do roku poprzedniego było wyższe od tempa wzrostu

[9] Polemika między B. Mincem i A. Paszkowem toczyła się między innymi w następujących publikacjach: B. Minc: *O tempie wzrostu produkcji środków wytwórczości i tempie wzrostu środków spożycia*, „Ekonomista" 1954 1—2;) *O wzroście produkcji środków wytwarzania i przedmiotów spożycia* (odpowiedzi tow. A. Paszkowowi), „Ekonomista" 1959/2 oraz *Ekonomia polityczna socjalizmu* wyd. II, PWN Warszawa 1963 rozdz. VIII; A. Paszkow: *Ekonomiczeskij zakon prieimuszczestwiennogo rosta sriedstw proizwodstwa*, Gospolitizdat, Moskwa 1958; *Ob odnoj traktowkie zakona prieimuszczestwiennogo rosta sriedstw proizwodstwa*. „Woprosy Ekonomiki" 1958/6 oraz: *Ekonomiczeskije problemy socyalizma*. Izdatielstwo „Nauka" Moskwa 1970.

produkcji przedmiotów spożycia (r. 1978 równe). Bardziej oczywista dominacja działu I ujawnia się, jeśli przyjąć za podstawę rok wyjściowy. W latach 1951—1968 tempo wzrostu produkcji w dziale I wynosiło — 800%, a tempo wzrostu produkcji przedmiotów spożycia — 477%.[10] W latach sześćdziesiątych dysproporcje między działem I i II były już mniejsze. W okresie 1960—1965 tempo wzrostu środków produkcji kształtowało się na poziomie 160%, a środków spożycia w granicach 137%.[11] W drugiej połowie lat sześćdziesiątych tendencja ta utrzymywała się. Wskaźnik wzrostu produkcji środków produkcji. W r. 1970 w stosunku do roku 1965 wynosił 156%, a przedmiotów spożycia 138%.[12]

Zmiany tendencji rozwojowych między działem I i II zachodzą dopiero w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, a w związku z tym i ogólny trend całego dziesięciolecia jest wyrównany. Tempo wzrostu produkcji wyrobów działu I w r. 1980 w stosunku do roku 1970 wynosiło 206,5%, a działu II 206%.[13] Lata osiemdziesiąte natomiast charakteryzuje ogólny regres produkcji w obu działach, silniejszy w r. 1981 w dziale I, a w r. 1982 w dziale II. W roku 1983 miał miejsce wzrost produkcji przemysłowej w stosunku do roku 1982, z jednopunktową przewagą działu I.[14] Analizując materiał statystyczny nasuwa się wniosek, że poza pojedynczymi latami cały okres po II wojnie światowej produkcja środków produkcji dominowała w globalnej produkcji przemysłowej. Taka tendencja występowała nie tylko w Polsce, lecz była wspólną cechą gospodarki krajów socjalistycznych. Udział środków produkcji w globalnej produkcji przemysłowej generalnie dominuje, co potwierdzają dane tabeli 2.

Obok prymatu działu I nad działem II następną cechą procesu industrializacji w Polsce było wolniejsze tempo urbanizacji w porównaniu z krajami Europy Zachodniej czy USA. Najwcześniej zjawisko urbanizacji wystąpiło w Anglii i Francji. W pierwszych latach XX wieku Londyn liczył już ponad 6,5 mln mieszkańców, a w roku 1931 koncentrował ponad 25% ludności miejskiej Anglii i Walii.[15] W USA szczytowy okres urbanizacji przypada na lata 1900—1920. Właśnie w roku 1920 ludność zamieszkująca obszary zurbanizowane przekroczyła w USA 51%.[16] W Pol-

[10] W. Iskra: *Dynamika rozwoju przemysłowego PRL.* Wyd. Interpress, Warszawa 1970, s. 51.

[11] *Mały Rocznik Statystyczny GUS* 1973, s. 73, tab. 1(75).

[12] *Ibidem.*

[13] *Rocznik Statystyczny GUS* 1984, s. 207, tab. 1(281).

[14] *Ibidem.*

[15] *British Economy and Society 1870—1970,* Oxford University Press, Oxford 1972, s. 378—379.

[16] M. J. Emerson, F.Ch. Lamphear: *Urban and Regional Economics, Allyn and Bacon.* Boston 1975, s. 183.

Tab. 2. Udział środków produkcji i przedmiotów spożycia w globalnej produkcji przemysłowej

The share of the means of production and the objects of consumption in the global production

Produkcja globalna = 100

Kraj	Lata	Środki produkcji	Przedmioty spożycia
BUŁGARIA	1960	47,2	52,8
	1970	54,7	45,3
	1975	58,6	41,4
	1980	62,0	38,0
	1982	61,4	38,6
ZSRR	1960	72,5	27,5
	1970	73,4	26,6
	1975	73,7	26,3
	1980	73,8	26,2
	1982	75,1	24,9
NRD	1960	60,8	39,2
	1970	64,3	35,7
	1975	65,5	34,5
	1980	66,4	33,6
	1982	66,7	33,3
POLSKA	1960	56,9	43,1
	1970	63,8	36,2
	1975	63,9	36,1
	1980	63,7	36,3
	1982	63,4	36,6
RUMUNIA	1960	62,8	37,2
	1970	70,4	29,6
	1975	72,2	27,8
	1980	74,3	25,7
	1982	76,3	23,7
WĘGRY	1960	66,0	34,0
	1970	65,1	34,9
	1975	64,7	35,3
	1980	64,5	35,5
	1982	63,2	36,8
CZECHOSŁOWACJA	1960	63,9	36,1
	1970	66,1	33,9
	1975	66,9	33,1
	1980	68,2	31,8
	1982	68,2	31,8

Źródło: Statisticzeskij Jeżegodnik Stran Czlenow SEW, Moskwa 1983, s. 63.

sce w r. 1950 ludność miejska stanowiła 36,8% ogółu ludności.[17] Po sześciu latach intensywnej industrializacji wskaźnik ludności miejskiej wzrósł do 43,8% w r. 1955.[18] Dalszy proces urbanizacji następował stosunkowo wolno, wyrównanie wskaźników ludności miejskiej i wiejskiej nastąpiło w r. 1966. W Polsce co jest powszechnie znanym faktem tempo urbanizacji było zwalniane przez określone decyzje administracyjne jak zakazy meldunkowe, deglomerację bierną i czynną dużych miast (szczególnie Warszawy i Łodzi) oraz trudności mieszkaniowe. W rezultacie wytworzyła się w Polsce wyjątkowo duża grupa społeczna ludności dojeżdżającej do pracy w miastach i określana mianem chłopo-robotników.

Zestawiając dane charakteryzujące proces urbanizacji europejskich krajów socjalistycznych uzyskujemy potwierdzenie wcześniej sformułowanej tezy.

Tab. 3. Ludność miejska (procentowy udział w stosunku do liczby ogólnej)

Urban population (proportion in relation to the general number)

Kraj	1970	1975	1980	1982
BUŁGARIA	53,0	58,0	62,5	64,2
CZECHOSŁOWACJA	62,3	65,7	72,6	73,3
NRD	73,8	75,4	76,3	76,5
POLSKA	52,3	55,7	58,7	59,5
RUMUNIA	40,8	43,2	49,6	.
ZSRR	49,9	51,7	53,6	54,0
WĘGRY	56,9	60,7	63,4	64,4

Źródło: Statisiczeskij Jeżegodnik Stran-Cztenow SEW Moskwa 1983, s. 12.

Z tabeli 3 wynika, że poziom urbanizacji w krajach socjalistycznych jest zróżnicowany. Zdecydowanie można wyodrębnić dwie grupy krajów. Grupę pierwszą — wiodącą tworzą NRD, Czechosłowacja, ZSRR i Bułgaria. Druga grupa to Polska, Węgry i Rumunia, kraje w których udział ludności miejskiej jest znacznie niższy (przede wszystkim w Rumunii).

Kolejną cechą przeobrażeń w polskiej gospodarce, którą wydaje się należałoby szczególnie zaakcentować jest rozwój produkcji (szczególnie przemysłowej) bez równoczesnego towarzyszącego rozwoju infrastruktury. Urządzenia infrastrukturalne, jak energia, woda, transport, łączność itp.

[17] Na podstawie *Rocznika Statystycznego GUS* 1984, s. XXXIV—XXXV.
[18] *Ibidem.*

spełniają we wzroście gospodarczym szereg funkcji, które można sprowadzić do następujących:[19]

1) zabezpieczenia realizacji procesu produkcji,

Tab. 4. Poziom rozwoju infrastruktury w krajach RWPG w latach 1960—1982
The level of the development of infrastructure in the countries of the CMEA between 1960—1982

Kraj — lata		Eksploatowane linie kolejowe na 1000 km²	Drogi publiczne o twardej nawierzchni nawierzchni na 100 km²	Przewóz ładunków towarowych w tysiącach tono-km na dobę	Moc elektrowni w MW na 1 mln mieszkańców
	1960	37,1	24,7	1,4	117,6
	1970	37,8	27,3	6,8	484,9
BUŁGARIA	1982	38,5	29,4	10,3	1065,3
	1960	103	57,3	4,1	418,6
	1970	104	57,2	5,6	754,0
CZECHOSŁOWACJA	1982	103	57,7	6,8	1232,4
	1960	149	42,1	2,8	454,8
	1970	139	42,3	7,1	736,8
NRD	1982	131	44,0	7,4	1309,0
	1960	86,0	33,2	3,5	213,7
	1970	85,3	41,5	6,8	427,1
POLSKA	1982	86,9	47,9	9,1	740,9
	1960	46,2	21,4	1,2	96,6
	1970	46,4	24,2	4,4	362,8
RUMUNIA	1982	46,8	26,6	7,5	777,2
	1960	108	29,4	1,6	148,1
	1970	99	30,4	2,5	264,4
WĘGRY	1982	85	31,3	3,8	514,1
	1960	5,6	1,2	8,5	311,3
	1970	6,0	2,2	15,1	684,4
ZSRR	1982	6,4	3,4	22,3	1057,2

Źródło: *Statisticzeskij Jeżegodnik Stran Czlenow SEW 1983*. Moskwa s. 116, 255—257, 266.

[19] Por. P. Karpuś, B. Mucha-Leszko, M. Zieliński: *Problemy rozwoju infrastruktury w gospodarce narodowej*. Praca zbiorowa pod red. W. Grzybowskiego, Wydział Ekonomiczny UMCS, Instytut Ekonomii Politycznej, Studia i Materiały, Lublin 1979, s. 40.

2) podniesienia poziomu wskaźników efektywności czynników wytwórczych,
3) doskonalenia kwalifikacji człowieka i wzbogacenia jego osobowości,
4) tworzenia warunków dla procesu konsumpcji,
5) zapewnienia ochrony środowiska naturalnego,
6) zabezpieczenia harmonijności przebiegu procesów gospodarczych.

Rzeczywisty rozwój infrastruktury ekonomicznej i socjalnej w Polsce nie stymulował tempa wzrostu gospodarczego. Z biegiem lat wzrastały dysproporcje między bazą produkcyjną przemysłu a poziomem rozwoju urządzeń infrastrukturalnych. Obecnie najważniejsze elementy infrastruktury produkcyjnej stały się w Polsce barierami wzrostu gospodarczego, a przede wszystkim transport i energia, a w dziedzinie socjalnej ochrona zdrowia. Tabela 4 zawiera podstawowe dane informujące o stosunkowo niskiej pozycji Polski wśród krajów socjalistycznych w zakresie rozwoju transportu i energetyki.

PODSTAWOWE WSKAŹNIKI ROZWOJU GOSPODARCZEGO

Podejmując próbę oceny rozwoju gospodarczego Polski lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych prezentujemy podstawowe mierniki rozwoju gospodarczego wszystkich europejskich krajów socjalistycznych. Jako wskaźniki reprezentatywne przyjmujemy: 1) średnie roczne tempo wzrostu dochodu narodowego, 2) średnie roczne tempo wzrostu spożycia i akumulacji, 3) średnie roczne tempo wzrostu nakładów inwestycyjnych, 4) średnie roczne tempo wzrostu produkcji i wydajności pracy w przemyśle, 5) eksport na 1 mieszkańca.

Tab. 5. Średnie roczne tempo wzrostu dochodu narodowego wytworzonego (ceny stałe) w procentach

The average yearly rate of the increase of the national income produced (stable prices) in percentages

Kraje	1971—1975	1976—1980	1980—1982
BUŁGARIA	7,8	6,1	4,5
CZECHOSŁOWACJA	5,5	3,7	—0,6
NRD	5,4	4,1	3,9
POLSKA	9,8	1,2	—8,8
RUMUNIA	11,4	7,0	2,4
WĘGRY	6,5	3,5	2,0
ŻSRR	5,7	4,3	3,4

Źródło: *Mały Rocznik Statystyki Międzynarodowej* 1983, s. 26 tab. 7(36).

Zawarte w tabeli 5 dane liczbowe świadczą o tym, że w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych we wszystkich krajach socjalistycznych występowało wysokie tempo wzrostu dochodu narodowego w większości krajów w granicach 5,5—6,5%. Wiodące pozycje zajmowały Rumunia i Polska z tempem 11,4% i 9,8%. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych we wszystkich krajach zaznaczyła się już malejąca tendencja tempa wzrostu dochodu narodowego, a w przypadku Polski należy ją traktować jako gwałtowny spadek. Tendencja malejąca pogłębiała się z początkiem lat osiemdziesiątych, a w Polsce wystąpił regres. Nieznaczny regres miał miejsce również w Czechosłowacji.

Materiał statystyczny zamieszczony w tabeli 6 ściśle wiąże się z danymi ilustrującymi tempo wzrostu dochodu narodowego. W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych, gdy w większości krajów socjalistycznych realizowana była wysoka stopa akumulacji wyższe było i tempo wzrostu dochodu narodowego. W latach 1976—1980 stopa akumulacji zdecydowanie spada; w Polsce prawie o (—12%), na Węgrzech (—2%). Porównując dane tabeli 4 i 5 można zauważyć, że najbardziej stabilne tendencje charakteryzują gospodarkę NRD.

Tab. 6. Średnie roczne tempo wzrostu spożycia i akumulacji (ceny stałe) w procentach

The average yearly rate of the increase of consumption and accumulation (stable prices) in per cents.

Kraj	Spożycie		Akumulacja	
	1971—1975	1976—1980	1971—1975	1976—1980
BUŁGARIA	7,0	4,0	12,9	0,1
CZECHOSŁOWACJA	5,1	2,8	8,5	1,4
NRD	5,4	3,9	2,8	3,2
POLSKA	8,7	4,5	18,1	—11,8
WĘGRY	4,7	3,1	8,0	—2,0

Źródło: *Mały Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1983*, s. 29, tab. 10(39)

Kolejna tabela 7 zawiera informacje o tempie wzrostu nakładów inwestycyjnych. Dane te wzbogacają materiał tabeli 5. Spadek tempa akumulacji spowodował zmniejszenie tempa wzrostu inwestycji. Najwcześniej tendencje regresyjne zaznaczyły się Polsce, a na początku lat osiemdziesiątych już we wszystkich krajach poza ZSRR i Bułgarią.

Tempo wzrostu produkcji przemysłowej i tempo wzrostu wydajności pracy, jest również generalnie malejące od drugiej połowy lat siedem-

Tab. 7. Średnie roczne tempo wzrostu nakładów inwestycyjnych (ceny stałe) w procentach

The average yearty rate of the increase of investment expenditures (stable proces) in per cents

Kraje	1971—1975	1976—1980	1981—1982
BUŁGARIA	8,6	4,0	2,3
CZECHOSŁOWACJA	8,0	2,8	—3,1
NRD	4,8	3,4	—2,0
POLSKA	17,5	—3,0	—17,5
RUMUNIA	11,5	8,5	—4,8
WĘGRY	7,0	2,4	—4,1
ZSRR	7,0	3,4	3,0

Źródło: *Mały Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1983*, s. 31, tab. 12(41).

dziesiątych we wszystkich krajach socjalistycznych, lecz w latach 1976—1980 tendencja ta jest jeszcze nieznaczna. Pogłębia się wyraźnie na początku lat osiemdziesiątych, lecz poza Polską w żadnym kraju nie wystąpił regres produkcji przemysłowej i wydajności.

Poziom rozwoju gospodarczego, nowoczesną strukturę gospodarki i zdolność konkurencyjną wyrobów na rynku światowym w dużym stopniu określa wskaźnik eksportu na 1 mieszkańca. W tabeli 9 zestawione

Tab. 8. Średnie roczne tempo wzrostu produkcji i wydajności pracy w przemyśle (ceny stałe) w procentach

The average yearly rate of the increase of production and work efficiency in industry (stable prices) in per cents

Kraje	Produkcja (ceny stałe)			Wydajność pracy		
	1971—1975	1976—1980	1981—1982	1971—1975	1976—1980	1981—1982
BUŁGARIA	9,1	6,0	4,5	6,8	5,2	3,4
CZECHOSŁOWACJA	6,7	4,6	1,5	6,0	4,1	1,5
NRD	6,5	5,0	3,9	5,4	4,6	3,4
POLSKA	10,4	4,7	—6,6	7,6	4,3	—4,0
RUMUNIA	13,0	9,5	2,0	6,3	6,8	2,0
WĘGRY	6,5	3,4	2,6	6,3	4,4	4,4
ZSRR	7,4	4,4	3,0	6,0	3,0	2,5

Źródło: *Mały Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1983*, s. 34, tab. 15(44).

Tab. 9. Eksport na 1 mieszkańca w dolarach USA
Export per one inhabitant in US dollars

Kraje	1970	1982
BUŁGARIA	236	1405
CZECHOSŁOWACJA	265	1055
NRD	268	1207
POLSKA	109	310
RUMUNIA	91,4	487
WĘGRY	224	821
ZSRR	52,7	322

Źródło: *Mały Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1983*, s. 205, tab, 51(153)

zostały dane charakteryzujące poziom eksportu w przeliczeniu na mieszkańca w krajach socjalistycznych w roku 1970 i 1982. Wzrost znaczenia eksportu w ciągu ostatnich dwunastu lat jest wyraźnie udokumentowany wzrostem wskaźnika. Zauważalna jest dobra pozycja eksportowa Bułgarii, Czechosłowacji, NRD i Węgier. Z drugiej strony w sposób negatywny wyróżnia się pozycja eksportowa Polski, jako kraju o najniższym wskaźniku eksportu na mieszkańca i najniższym tempie wzrostu eksportu w porównaniu z rokiem 1970.

KSZTAŁTOWANIE WARUNKÓW BYTU LUDNOŚCI W POLSCE NA TLE KRAJÓW RWPG

Rozwój gospodarczy kraju służy zaspokajaniu potrzeb ludności i kształtuje warunki życia społeczeństwa. W systemie socjalistycznym dąży się do realizacji koncepcji wszechstronnego rozwoju człowieka i społeczeństwa. Centrum sterując procesami gospodarczymi stawia sobie między innymi za cel tworzenie takich warunków życia dla społeczeństwa, które: umożliwiają zaspokojenie wielostronnych potrzeb i realizację socjalistycznej zasady równości i sprawiedliwości społecznej, urzeczywistniają zasadę demokracji socjalistycznej, stwarzają ludziom równe szanse życiowe itp.[20]

Podnoszenie na wyższy poziom standardu życia i warunków bytu społeczeństwa jest nie tylko celem gospodarowania w socjalizmie, ale i niezbędnym warunkiem dla kreowania cech psycho-fizycznych pracowników pożądanych we współczesnych procesach gospodarowania. Lepsza rege-

[20] Por. Z. Sufin: *Zagadnienia socjalistycznego sposobu życia* [w:] *Jakość pracy i warunków życia*. KIW, Warszawa 1978, s. 87.

Tab. 10. Poziom spożycia niektórych artykułów żywnościowych na 1 mieszkańca w europejskich krajach RWPG w latach 1960—1982 (w kg)

The level of consumption of certain food articles per one inhabitant in the European countries of the Council for Mutual Economic Aid between 1960—1982 (in kilos)

Kraj	lata	mięso i podroby słonina	ryby	mleko i przetwory mleczne	jaja (sztuk)	cukier	produkty zbożowe	warzywa	owoce	ziemniaki
BUŁGARIA	1960	32,7	2,0	126	84	17,7	190	122	70	35
	1970	43,7	5,2	161	122	32,9	174	118	120	26
	1980	64,9	6,5	234	204	34,7	160	125	.	27
	1982	73,1	7,2	250	220	35,0	159	147	75	31
CZECHO-SŁOWACJA	1960	56,8	4,7	173[a]	179	36,3	126	63	46	100
	1970	71,9	5,2	196[a]	277	37,7	113	76	49	103
	1980	85,6	5,4	228[a]	316	37,5	107	66	.	76
	1982	81,0	5,2	239[a]	324	41,0	111	69	55	88
NRD	1960	55,0	.	.	197	29,3	102	61	80	174
	1970	66,1	7,9	.	239	34,4	97	85	56	154
	1980	89,5	7,4	.	289	40,6	94	94	.	143
	1982	91,0	7,4	.	301	44.0	97	97	70	145
POLSKA	1960	49,9	4,5	363	143	27,9	145	.	.	223
	1970	61,2	6,3	413	186	39,2	131	111	33	190
	1980	82,1	8,1	451	223	41,4	127	10[illegible]	38	158
	1982	58,5	6,0	403	200	41,7	124	103	38	159
WĘGRY	1960	47,6	1,5	114[a]	160	26,6	136	84	55	98
	1970	58,1	2,3	110[a]	247	33,5	128	83	73	75
	1980	71,7	2,1	166[a]	317	37,9	115	80	.	61
	1982	76,0	2,3	175[a]	315	38,0	112	75	80	58
ZSRR	1960	40,0	9,9	240	118	28,0	164	70	22	143
	1970	48,0	15,4	307	159	38,8	149	82	35	130
	1980	58,0	17,6	314	239	44,4	138	97	.	109
	1982	57,0	18,4	295	249	44,5	137	101	42	110

Źródło: *Statisticzeskij jeżegodnik Stran-członow SEW 1983*, Moskwa 1983, s. 48—49. [a] — bez masła

neracja sił psychicznych i fizycznych człowieka, jego rozwój kulturalno-oświatowy, podnoszenie jego poziomu zdrowotności przyczyniają się do podnoszenia poziomu wydajności pracy, a tym samym i do przyspieszenia procesu rozwoju gospodarczego.

Między procesem wzrostu gospodarczego a warunkami bytu ludności występują sprzężenia zwrotne. Z jednej strony wzrost gospodarczy przyczynia się do wygospodarowywania zasobów materialnych i finansowych kierowanych na podnoszenie standardu życia społeczeństwa, zaś z drugiej strony poprawa warunków bytu człowieka uruchamia czynniki wzrostu produkcji tkwiące w człowieku — jego przygotowaniu zawodowym, zainteresowaniu rezultatami pracy, kulturze, poziomowi zdrowotności. Badania socjologów amerykańskich wskazują na to, że udział czynników związanych z człowiekiem we wzroście wydajności pracy w przemyśle krajów wysokorozwiniętych kształtuje się na poziomie 70—75%.[21]

Poprawa warunków bytu w systemie socjalistycznym służy więc realizacji socjalistycznego sposobu życia i dynamizowaniu procesu wzrostu gospodarczego. Zaniedbania w podnoszeniu warunków bytu, wcześniej czy później, wpłyną na ograniczenie możliwości szybkiego procesu rozwoju społeczno-gospodarczego kraju.

W niniejszym opracowaniu analizę warunków bytu społeczeństwa przeprowadzimy w zakresie poziomu spożycia żywności, stanu warunków mieszkaniowych oraz dóbr konsumpcyjnych trwałego użytkowania, warunków w zakresie oświaty, kultury i ochrony zdrowia. Poziom spożycia szeregu artykułów żywnościowych na 1 mieszkańca w krajach RWPG obrazują dane tabeli 10.

Z porównania spożycia podstawowych artykułów żywnościowych wynika, że we wszystkich krajach RWPG nastąpił w latach 1960—1982 wzrost spożycia mięsa, ryb i mleka i jego przetworów, jaj, cukru, owoców. Natomiast spadek zanotowano w spożyciu produktów zbożowych i ziemniaków. Takie kierunki zmian należy uznać za pozytywne z punktu widzenia wymogów zalecanej przez lekarzy diety wyżywieniowej. Na tle tych tendencji sytuacja wyżywieniowa w Polsce do roku 1980 podążała w prawidłowym kierunku. W roku 1982 w stosunku do 1980 zanotowano w Polsce znaczny spadek spożycia: mięsa, podrobów i słoniny o 23,6 kg; ryb o 2,1 kg; mleka i przetworów mlecznych o 48 kg; jaj o 23 sztuki. Spożycie pozostałych artykułów pozostało w zasadzie na niezmienionym poziomie. Z przeprowadzonych w Polsce badań w zakresie porównania poziomu wyżywienia w roku 1982 z normą „B" uznaną przez

---

[21] Por. W. G. Wasiliew: *Problemy powyszenija proizwoditielnosti truda w priedprijatijach promyszlennostii i transporta.* Moskwa 1974, s. 57.

Tab. 11. Warunki mieszkaniowe w krajach RWPG
Living conditions in the countries of the

Kraj	Przeciętna liczba					
	izb w mieszkaniu	osób na izbę	w roku	izb w mieszkaniu	osób na izbę	w roku
BUŁGARIA	3,2	1,2	1965	3,6	1,0	1975
CZECHOSŁOWACJA	2,7	1,3	1961	3,1	1,1	1970
NRD	2,6	1,1	1965	2,7	1,1	1971
POLSKA	2,6	1,5	1968	3,1	1,2	1978
RUMUNIA	2,6	1,4	1966	.	.	.
WĘGRY	2,3	1,5	1963	2,6	1,3	1970
ZSRR	2,8	1,5	1960	.	.	.

[a] — bez kuchni; [b] — bez kuchni o powierzchni poniżej 12 m^2 i pokoi poniżej 8 m^2.

Źródło: *Mały Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1983*, GUS, Warszawa 1983, s. 92, *Rocznik Statystyczny 1970*, s. 663; *Rocznik Statystyczny 1984*, s. 592.

fizjologów jako wyżywienie dostateczne o umiarkowanym koszcie, wynikają następujące wnioski:

— wartość kaloryczna przeciętnej diety była niższa od normy „B" o kilka procent (z wyjątkiem emerytów i rencistów);

— spożycie białka zwierzęcego i tłuszczów osiągało lub przekraczało poziom określony normą najsilniej u emerytów i rencistów;

— w węglowodanach i białku roślinnym nastąpił niedobór sięgający kilkunastu procent;

— analiza wyżywienia grup o najniższych dochodach wykazała, że odchylenia rzeczywistej konsumpcji od normy „B" sięgają w podstawowych składnikach od 10 do 27%".[22]

Obecna sytuacja wyżywieniowa w Polsce, z uwagi na ograniczone możliwości importu żywności, przemawia za zwiększeniem wysiłku rozwoju krajowego rolnictwa i przemysłu spożywczego.

Istotnym elementem warunków bytu ludności jest stan mieszkalnictwa. Informacje na ten temat zawiera tabela 11. Zasoby mieszkaniowe w Polsce są niewystarczające bowiem w roku 1982 na każde 100 mieszkań przypadało — 116,3 miejskich i 112,5 wiejskich gospodarstw domowych [23].

[22] *Elementy prognozy przemian konsumpcji.* Konsultacyjna Rada Gospodarcza „Życie Gospodarcze" 1985, z. 11, s. 8.

[23] *Ibidem.*

w latach 1960—1982
CMEA in 1960—1982

Mieszkania oddane do użytku na 1000 mieszkańców				Przeciętna liczba izb w mieszkaniach oddanych do użytku		Przeciętna powierzchnia użytkowana mieszkania oddanego do użytku	
1960	1970	1980	1982	1970	1981	1970	1982
6,3	5,4	8,4	7,7	2,5[a]	2,3[a]	63,7	62,9
5,4	7,8	8,8	6,6	3,5[b]	3,7[b]	67,2	71,9
4,7	4,5	.	.	2,5[a]	2,9[a]	55,0	62,2
4,8	6,0	6,1	5,1	3,2	3,8	54,3	66,7
13,7	7,9	8,9	7,2	.	.	44,9	59,2
5,8	7,8	8,3	7,1	3,1	3,3	61,5	70,4
12,1	9,3	7,5	7,4	.	.	46,8	53,9

93 i 96;

Dynamika rozbudowy bazy mieszkaniowej w Polsce jest niska w porównaniu z innymi krajami RWPG. Polska zajmuje ostatnie miejsce w zakresie liczby oddawanych mieszkań do użytku w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. Głód mieszkaniowy z jednej strony oraz trudności gospodarcze z drugiej sprawiają iż sprawa mieszkań pozostanie nadal trudnym problemem do rozwiązania.

W miarę korzystnie przedstawia się sytuacja społeczeństwa w Polsce w zakresie wyposażenia gospodarstw domowych w przedmioty trwałego użytkowania (tab. 12). Obserwuje się tutaj wysoką dynamikę wzrostu. Najgorzej sytuacja Polski wygląda w zakresie samochodów osobowych i telefonów, gdzie wyprzedzamy tylko ZSRR. Dobra trwałego użytku wpływają na standard życia społeczeństwa, możliwość korzystania z dóbr kultury, oświaty, ułatwiają prace w gospodarstwie domowym i stanowią ważny czynnik regeneracji sił człowieka. W obecnej sytuacji gospodarczej trudno oczekiwać szybkiego wzrostu dostaw dóbr trwałego użytku, dlatego należy więcej wysiłku skierować na usługi naprawy tego sprzętu.

Warunki bytu społeczeństwa w dużym stopniu zależą od dostępności usług świadczonych przez oświatę, ochronę zdrowia i kulturę. Dane obrazujące te dziedziny zawiera tabela 13. W latach 1960—1982 sytuacja Polski na tle innych krajów RWPG w analizowanych dziedzinach uległa widocznemu pogorszeniu. O ile w roku 1960 Polska w dwóch dziedzinach

Tab. 12. Wyposażenie gospodarstw domowych w niektóre przedmioty trwałego użytkowania w krajach RWPG w sztukach na 100 gospodarstw domowych
The equipment of households with certain object of permanent use in the countries of the CMEA in pieces per 100 households.

Kraj	Lata	Odbiorniki		Pralki	Chłodziarki i zamrażarki	Samochody osob.	Telefony[a]
		radiowe	telewizyjne				
BUŁGARIA	1960	.	.	.	.	.	22
	1970	.	.	.	.	.	55,7
	1982	91	83	77	84	32	170,0
CZECHOSŁOWACJA	1960	89	21	54	11	1	74
	1970	140	74	86	56	18	138
	1982	187	114	134	101	46	215
NRD	1960	90[b]	17[b]	6	6	3	75
	1970	92[b]	74	54	56	16	123
	1982	99[b]	111	91	119	42	200
POLSKA	1960	43	6	19	2	1	30
	1970	88	48	64	24	5	57
	1983	173	89	99	96	27	101
WĘGRY	1960	72[b]	3[b]	15	1	1	
	1970	75[b]	53[b]	55	32	7	79,7
	1981	171	113	99	99	40	125,0
ZSRR	1960	46	8	4	4	.	20
	1970	72	51	52	32	.	45,3
	1982	90	91	70	89	.	98

Źródło: *Polska 1946—1983*, GUS, Warszawa 1984, s. 82; *Statisticzeskij jeżegodnik stran-czlenow SEW 1983*, Moskwa 1983, s. 279.
Rocznik Statystyczny 1984, s. 542, *Rocznik Statystyczny 1977*, s. 467.

zajmowała miejsce ostatnie (żłobki i przedszkola) i w 6 przedostatnie, to zarówno w roku 1970 jak i 1982 miejsce ostatnie zajmowało w czterech dziedzinach (żłobki, przedszkola, łóżka szpitalne, lekarze) zaś przedostatnie w dalszych czterech. Tylko w zakresie liczby studentów na 10 tys. mieszkańców sytuacja Polski jest lepsza (3 miejsce).

Wskaźniki obrazujące zmiany warunków bytu ludności wykazywały tendencję rosnącą. Sytuacja naszego kraju nie jest jednak korzystna. Kryzys gospodarczy lat 1980—1982 spowodował istotny spadek spożycia artykułów żywnościowych, ograniczył zakres budownictwa mieszkaniowego i możliwości poprawy warunków w zakresie oświaty, ochrony zdrowia i kultury. Niemniej jednak, nawet biorąc poprawkę na negatyw-

Tab. 13. Poziom infrastruktury w oświacie, kulturze i ochronie zdrowia w europejskich krajach RWPG w latach 1960—1982

The level of infrastructure in education, culture and in the sphere of health protection in the European countries of the CMEA in 1960—1982

Kraj	Lata	Dzieci w żłobkach na 1000 dzieci do 3 lat		Dzieci w przedszk. na 100 w danej grupie wieku	Studenci na 10 tys. ludności	Liczba łóżek w szpitalach na mieszkańców	Liczba lekarzy na 10 tys. ludności	Śmiertelność niemowląt na 1000 urodzeń żywych	Liczba widzów w teatrach na 1000 mieszk.	Roczny nakład gazet na 1 mieszkańca	Roczny nakład książek i broszur na mieszkańca
BUŁGARIA	1960		330		70	61,9	17,0	45,1	764	77	3,8
	1970	106		660	108	77,1	22,2	27,3	637	96	4,8
	1982	173[a]	525	760[a]	95	91,0	31,7	18,2	696	103	6,7
CZECHOSŁOWACJA	1960		2330		69	99,3	17,5	23,5	935	74[a]	3,8
	1970	112		580	91	99,9	23,1	22,1	662	84	5,6
	1982	140[b]	549	860[b]	125	100	34,1	16,1	563	98	6,3
NRD	1960		320		58	119	12,1	38,8	935	131	5,9
	1970	274		640	84	111	20,3	18,5	719	148	7,4
	1982	492[a]	813	920[a]	78	103	27,5	11,4	598	186	8,9
POLSKA	1960		103		56	70,3	12,7	54,8	448	51	3,1
	1970	47		300	101	74,1	19,3	36,7	408	72	3,4
	1982	45[a]	294	480[a]	109	70,5	23,1	24,6	262	57	4,9
RUMUNIA	1960				39	72,5	13,5	74,6	494	47	2,8
	1970	20		400	75	80,8	14,7	49,4	408	56	3,5
	1982	80[a]	426	770[a]	81	89,3	19,5	28,6[a]	460	50	3,6

WĘGRY	1960		291		45	68,4	15,3	47,6	644	71	4,2
	1970	95		590	78	78,6	22,0	35,9	541	80	5.6
	1982	148[b]		880[b]	94	86,4	29,5	20,0	573	95	9,7
			634								
ZSRR	1960		126		111	80	20,0	.	425	70	5,8
	1970	212		400	188	109	24,7	24,7	458	128	5,6
	1982	270[c]		520[c]	196	127	39,5	.	448	148	7,1
			461								

[a] — 1981, [b] — 1980, [c] — 1977, [d] — tylko dzienniki.

Źródło: *Statisticzeskij jeżegodnik stran-SEW*, 1983, s. 400, 9, 406, 412, 415, 417, 421.

ny wpływ kryzysu na poziom warunków bytu ludności w Polsce w roku 1982, należy wskazać na istotne zaległości naszego kraju w analizowanych dziedzinach w porównaniu do innych krajów socjalistycznych. Tak więc jedną z przyczyn tej sytuacji należy upatrywać w realizowanym w naszej gospodarce priorytecie rozwoju sfery produkcyjnej i zaniedbywaniu rozwoju sfery nieprodukcyjnej.

* *
*

Zaprezentowana analiza procesów społeczno-gospodarczych w Polsce na tle zmian w krajach RWPG upoważnia do sformułowania następujących wniosków:

1. Procesy wzrostu gospodarczego bazowały na nakładach inwestycyjnych (zwłaszcza rozwojowych), wzroście zatrudnienia i rozszerzaniu bazy surowcowej. Były to typowe procesy ekstensywne, które nie gwarantowały osiągnięcia wysokiego poziomu techniki i technologii oraz konkurencyjności naszej gospodarki.

2. W całym badanym okresie występował szybszy rozwój działu I niż II, co przy relatywnie niskim poziomie techniki i zdolności eksportowej działu I, tworzyło przesłanki dla tendencji inflacyjnej w gospodarce.

3. Poziom i dynamika rozwoju infrastruktury produkcyjnej w Polsce była niedostateczna w stosunku do poziomu rozwoju naszego kraju oraz sytuacji występującej w innych krajach RWPG.

4. W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych miała miejsce w Polsce wysoka dynamika wzrostu dochodu narodowego, która została osiągnięta wysokimi nakładami inwestycyjnymi związanymi ze znacznym zadłużeniem kraju. Wysiłek gospodarki w tym okresie wyczerpał rezerwy i zostały uruchomione procesy regresyjne. W porównaniu do innych krajów RWPG procesy wzrostu gospodarczego charakteryzowały się znacznie większą nierytmicznością.

5. Procesy gospodarcze w przemyśle prowadziły do dysproporcji we wzroście gospodarczym.

6. Spożycie w Polsce na tle krajów RWPG jest relatywnie niekorzystne.

7. Rozwój infrastruktury społecznej w Polsce dokonywał się wolniej niż w innych krajach socjalistycznych.

8. Procesy gospodarcze w Polsce przyniosły znacznie niższy wzrost spożycia i warunków bytowych niż w innych krajach RWPG. Sytuacja taka wynika nie tylko z niskiej sprawności gospodarowania w Polsce, ale i z niedoceniania warunków bytu jako czynnika (przesłanki) poprawy sprawności gospodarowania.

РЕЗЮМЕ

В процессе экономического и общественного развития Польши после Второй мировой войны можно выделить ряд тенденций, к которым авторы относят:

1) приоритетное значение промышленности в общем развитии страны;

2) примат производства средств производства над производством средств потребления;

3) основание процессов роста на капиталовложениях, росте занятости и расширении сырьевой базы;

4) отставание процесса урбанизации от процесса индустриализации;

5) недостаточное развитие базы инфракструктуры по сравнению с развитием промышленности;

6) предпочтение производственной сферы непроизводственной.

Процесс экономического развития ПНР привел к значительному улучшению бытовых условий населения, однако его динамика была ниже, чем в других европейских странах СЭВ. Авторы придерживаются мнения, что это является следствием не только низкой эффективности хозяйственной деятельности в Польше, но и недооценки фактора улучшения бытовых условий как предпосылки роста уровня действенности экономических процессов.

SUMMARY

In the process of socio-economic development of Poland after World War II, one can distinguish a number of tendencies which include:

1) preferential importance of industry in the total development of the country,
2) primacy of the production of production means over the production of consumption means,
3) basing the process of development on investments, increase of employment and raw materials base,
4) delay of the process of urbalization in comparison with industrialization,
5) insufficient development of infrastructure base in relation to industrial development,
6) priority given to the productive sphere in relation to non-productive one.

The process of economic development of Poland brought about a considerable improvement of living conditions of the population; nevertheless, its dynamics was smaller than in other European countries of the Council of the Mutual Economic Assistance. According to the authors of the present paper, this follows not only from low efficiency of the economy in Poland, but also from underestimation of improvement of living conditions as a prerequisite raising the level of effectiveness of economic processes.